

KÄÄNNÖS

Kieliraja Länsipohjassa Ruotsin ajan lopussa

Kielirajan synty

Ruotsin valtiossa vaikuttivat kaksi suurta kansankieltä, ruotsi ja suomi. Näin ei ollut ainoastaan valtakunnan itäisellä puoliskolla, vaan myös läntisellä puolella. Suomen- ja ruotsinkieliset elivät rinnan silloisessa pohjoisessa Länsipohjassa, alueella, josta myöhemmin tuli Ruotsin Norrbotten (Pohjoispohja, kartta 1). Lisäksi asui niin sanottuja ”metsäsuomalaisia” muun muassa Värmlannissa.

Ruotsissa Norrbottenin alueella tuli kieliraja huomion kohteeksi, kun suomenkielisten ruotsalaistaminen Tornionjoen länsipuolella sai alkunsa 1800-luvun lopulla. Ruotsalaistamispolitiikka jatkui pitkälle 1900-luvulle saakka ja sitä harjoitettiin käytännöllisesti katsoen kaikissa eri yhteyksissä, mutta selvimmin se ilmeni koulumaailmassa. Kun kansakouluja ryhdyttiin perustamaan vuoden 1842 jälkeen, tuli opetuskieleksi suomi Norrbottenin suomenkielisissä kylissä ja pitäjissä. 1880-luvun lopulla alkoi suomenkielisten koulujen muuttaminen ruotsalaisiksi ja vuonna 1920 oli ruotsalaistaminen kokonaisuudessaan toteutettu. Ruotsalaistamispolitiikka vaikutti melko pitkäl-

Språkgränsen i Västerbotten i slutet av svenska tiden

Språkgränsens uppkomst

I det svenska riket samexisterade två stora folkspråk, svenska och finska. Detta var inte bara fallet i den östra halvan av riket, utan även i den västra. Svensk- och finskspråkiga levde sida vid sida även i dåvarande norra Västerbotten, alltså det område som senare kom att bli svenska Norrbotten (karta 1). Dessutom bodde det så kallade skogsfinnar i bland annat Värmland.

I Sverige började språkgränsen i Norrbotten uppmärksammas när en försvenskning av de finskspråkiga väster om Torne älv började i slutet av 1800-talet. Denna försvenskningsspolitik fortsatte till långt in på 1900-talet och den bedrevs på så gott som alla områden, men mest märkbar var den inom skolvärlden. När folkskolor efter år 1842 började inrättas blev undervisningsspråket finska i de finskspråkiga byarna och socknarna i Norrbotten. Från och med slutet av 1880-talet började de finskspråkiga skolorna försvenskas och år 1920 var denna försvenskning helt genomförd. Försvenskningsspolitiken formade ganska långt svenskarnas uppfattning om finnarna. Det svenska levnads-

ti ruotsalaisten käsitykseen suomalaisista. Ruotsalainen elämäntapa katsottiin suomalaista paremmaksi ja suomen kieltä pidettiin vieraana ilmiönä. Norrbottenin suomalaisissa ruotsalaistamispolitiikka ei kuitenkaan aiheuttanut suuria protesteja tai voimakkaita reaktioita. Syytä tähän voidaan lähinnä hakea Norrbottenin suomalaisväestön halusta oppia ruotsinkieltä, mikä liittyi osaltaan hyötyyn sekä sosiaalisiin ja poliittisiin tarpeisiin. Voimakkaimmin ruotsalaiseen kielipolitiikkaan Norrbottenissa reagoivat suomenkiihkoiset, fenomaanit, Suomessa.¹

Ruotsalainen kielipolitiikka pohjoisessa ajan-kohtaisti kielirajan ulottuvuuden ja merkityksen. Kielirajakartat perustuvat ennen kaikkea vuoden 1930 väestönlaskentaan, missä on liitteenä tutkielma Norrbottenin kieliolosuhteista.² Kielirajaa on sovellettu myös aikaisempiin ajanjaksoihin ilman että on mietitty voiko näin tehdä.³

Oliko siis 1700-luvun Länsipohjassa todellinen kieliraja, joka tarkoittaa, että liki kaikki yhdellä puolella rajaa asuvista olivat ruotsinkielisiä ja toisella puolella suomenkielisiä? Jospa kielirajaa ei ollutkaan, vaan leveä kaksikielinen vyöhyke kulki ruotsin- ja suomenkielisten asuttamisalueiden välissä? Vai saattoiko olla niin, että ruotsin- ja suomenkieliset asukkaat asuivat tietyissä

Kartta 1. Pohjoinen Länsipohja.
Kartta 1. Norra Västerbotten.

sättet sågs som överlägset det finska och det finska språket började ses som ett främmande element. Några större protester eller kraftigare reaktioner hos Norrbottenfinnarna ledde försvenskningsspolitiken inte till. Orsaken kan närmast sökas i Norrbottenfinnarnas vilja att lära sig svenska, vilket i sin tur kan föras tillbaka till utilitistiska, sociala och politiska be-

pitäjissä niin integroidusti, että jopa kaksikielisyyden rajan vetäminen olisi mahdollontonta?

Asutus

Tutkijoiden keskuudessa on yleisesti hyväksytty käsitys, että ensimmäiset etniseltä identiteetiltään tunnetut asukkaat Länsipohjassa olivat saamelaisia.⁴ Sitä vastoin, on yhä eriäviä mielipiteitä siitä, työnsivätkö saamelaiset asuinpaikoiltaan sivuun suomen- vai ruotsinkieliset. Ruotsalais-tamispoliitiikan yhteydessä 1900-luvun alussa oli useilla tutkijoilla sekä vaikutusvaltaisilla henkilöillä Ruotsissa käsityksenä, että Tornionlaakson ensimmäiset asukkaat olivat ruotsinkielisiä, jotka sittemmin olisivat suomalaistuneet. Suomalaisuusteoria on myöhemmin hylätty. Hugo Tenerz totesi 1960-luvun alussa, että ”*kaikkiaan se, mikä on tähän mennessä tutkimuksissa tullut esille, viittaa maahanmuuttoon idästä päin*”.⁵ 1980- ja 1990-luvuilla ovat Hans Sundström, Jouko Vahtola ja Thomas Wallerström perusteellisesti tutkineet siirtolaisuutta Tornionlaaksoon. Kaikki kolme pitävät todennäköisenä, että Tornionlaakso asutettiin suomenkielisen väestön taholta ja että kolonisaatio ulottui etäämmäksi länteen. Wallerströmin mukaan suomenkieliset asuttivat koko rannikon aina Luulajan laaksoon saakka. Tornionlaaksoon tapahtuvan suomalaisen uudisasutuksen alkamisajankohdaksi hän arvioi 1000- tai 1100-luvun, Luulajan laakson kohdalla vastaavasti 1100- tai 1200-luvun. Sundström ja Vahtola sijoittavat ensimmäiset Tornionlaakson suomalaiskolonisaatiot samaan ajankohtaan kuin Wallerström.⁶ Vahtola arvioi, että saamelaisten ja suomenkielisten kanssakäyminen oli rauhanomaista, ja että saa-

hov. De som kraftigast reagerade på den svenska språkpolitiken i Norrbotten var fennomanerna i Finland.¹

Den svenska språkpolitiken i norr aktualiserade även språkgränsens sträckning och betydelse. Språkgränskartor har framför allt ritats utgående från 1930 års folkräkning, i vilken det finns bifogat en undersökning om språkförhållandena i Norrbotten.² Denna språkgräns har sedan applicerats även på äldre tider, utan någon närmare reflektion om så kan göras.³

Fanns det verkligen en språkgräns i 1700-talets Västerbotten i den bemärkel-sen att nästan alla människor på den ena sidan var svensktalande och på den andra sidan finsktalande? Ifall det inte fanns en språkgräns var det då så att det gick en bred zon av två språk mellan det svensk- och finskspråkiga bosättningsområdet eller var det kanske så att de svensk- och finskspråkiga i vissa socknar bodde så sammanblandade att det är omöjligt att dra ens en tvåspråkighetsgräns?

Kolonisationen

Det är allmänt vedertaget bland forskarna att samerna var de första inbyggarna med känd etnisk identitet i Västerbotten.⁴ Däremot har de rätt delade meningar om det var finsk- eller svenskspråkiga som undanträngde samerna från sina boplatser. I samband med försvenskningsspolitiken i början av 1900-talet var det många forskare och inflytelserika personer i Sverige som ansåg att de första inbyggarna i Tornedalen var svenskspråkiga och att dessa senare skulle ha förfinskats. Denna förfinskningsteori har senare förkastats. Hugo Tenerz konstaterade i början av 1960-talet att ”*allt vad man hittills kommit till synes dock tala för en invandring*

melaiset mukautuivat suomalaistalonpoikiin tai vetäytyivät syrjään ilman mitään suurempia eripuraisuuksia.⁷

En perehdy vivahde-eroihin, joita löytyy Thomas Wallerströmin sekä Jouko Vahtolan tutkimuksissa kiinteän uudisasutuksien alkuperästä Tornionlaaksossa. Kaikesta päätellen tulivat ensimmäiset uudisasukkaat pääosin Hämeestä sekä Ylä-Satakunnasta. Myöhemmin keskiajalla muutti alueelle väestöä myös muualta Suomesta, muun muassa Karjalasta. 1500-luvulla suuntautui muuttoliike Savosta näille seuduille.⁸

Suomenkielistä kolonisaatiota seurasi ruotsinkielinen uudisasutus 1300-luvulla, ja myös sen jälkeen. Wallerströmin mukaan muuttoliike on ollut lähtöisin Mälaren seuduilta ja sen takana ovat olleet kuningasvalta, kirkko ja suurmiehet, yleensä jonkinlaisen yhteistyön puitteissa. Ruotsalainen kolonisaatio oli osana uudisasutusta, joka ilmeni myös Suomessa, Baltian maissa sekä Smoolannissa.⁹ Vahtola puolestaan pitää todennäköisenä, että suurmiesten yritteliäisyys oli syynä voimakkaaseen ruotsalaisten kolonisaatioon, ja että tämä olisi lähtöisin Hälsingelandista.¹⁰ Suomenkielisen väestön määrä Kainuun (Kalix) länsipuolella ei ole todennäköisesti voinut olla suuri. Ruotsalaisten uudisasukkaiden lukumäärä oli huomattavasti suurempi. Suomenkieliset sopeutuivat elämään ruotsinkielisen enemmistön parissa tai vetäytyivät itään päin. Kielenvaihto tapahtui ensin Luulajan laaksossa ja myöhemmin Kainuun jokivarressa.¹¹ Ruotsalaisasutuksen laajeneminen itää kohti jatkui keskiajalla Kainuujoen (Kalixjoen) ja Tornionjoen väliselle alueelle asti. Suomalaisasutus Sangisjoen itäpuolella oli niin laajalle levinnyt, ettei suurempi ruotsalaisasutus pidemmälle itään ollut mahdollinen.

österifrån.⁵ Under 1980- och 1990-talen har Hans Sundström, Jouko Vahtola och Thomas Wallerström ingående studerat bosättningen i Tornedalen. Alla tre anser att Tornedalen koloniserades av finskspråkiga och att kolonisationen sträckte sig betydligt längre västerut än så. Enligt Wallerström koloniserades hela kustremsan till Luledalen av finskspråkiga. Den finska bosättningen uppkomst i Tornedalen förlägger han till 1000- eller 1100-talet och i Luledalen till 1100- eller 1200-talet. Sundström och Vahtola förlägger den första finska kolonisationen i Tornedalen till samma tidpunkt som Wallerström.⁶ Vahtola anser att kontakterna mellan samerna och de finskspråkiga var fredliga, och att samerna assimilerades eller vek undan för de finska bönderna utan att det uppstod några större konflikter.⁷

Jag skall inte komma in på de nyansskillnader som finns i Thomas Wallerström och Jouko Vahtolas undersökningar beträffande den fasta bosättningens ursprung i Tornedalen. Av allt att döma kom de första inbyggarna till Tornedalen i huvudsak från Tavastland och Övre Satakunta. Senare under medeltiden inflyttade det folk även från andra delar av Finland, bland annat från Karelen. Under 1500-talet skedde en inflyttning av savolaxare till dessa trakter.⁸

Denna finskspråkiga kolonisation efterföljdes sedan av en svenskspråkig på 1300-talet och senare. Wallerström anser att kolonisationen kan ha utgått från Mälardalen och att den skett i regi av kungamakt, kyrka och stormän, ofta i form av ett samarbete. Den svenska kolonisationen ingick enligt honom i den kolonisation som även gav sig till känna i Finland, Balticum och Småland.⁹ Vahtola anser å sin sida att det är mycket troligt att det var stormännens företagsamhet som

Ruotsalaisten ja suomalaisten asuttamisalueet olivat siis selkiytyneet jo keskiajalla. Tornionlaaksossa asui suomenkielistä väestöä ja Kainuun jokilaaksosta alkoi ruotsinkielisten asuinalue.

Asutuksen kehitys

1700-luvun puolessa välissä sijaitsi Tornionlaaksossa kaksi pitäjää, Alatornio mihin kuului Karungin kappeliseurakunta ja Ylitornio mihin kuului Hietaniemen ja Pajalan kappeliseurakunnat. Sen lisäksi sijaitsi alueella Tornion kaupunki, joka perustettiin vuonna 1621 Suensaaren kylän maille. Suuri Tornion pitäjä oli vuonna 1606 jaettu kahteen puoliskoon, jolloin syntyi Ylitornton pitäjä (käytännössä kuitenkin vasta vuonna 1618). Hietaniemen kappeliseurakunta perustettiin vuonna 1637, Pajalan kappeliseurakunta vuonna 1725 sekä Karungin kappeliseurakunta vuonna 1745. Karunki muuttui itsenäiseksi seurakunnaksi vuonna 1782 nimellä Karl Gustav.

Kainuun jokilaaksossa sijaitsivat vuonna 1750 Ala- ja Ylikainuun pitäjät. Kainuun suurpitäjä oli vuonna 1644 jaettu kahteen osaan.¹²

Ensimmäisen maakirjan mukaan Tornion pitäjässä oli 287 tilaa sekä Kainuun pitäjässä 184 tilaa vuonna 1543 (taulukko 1). Yhteenlasketuista tiloista sijaitsi 39 % Kainuun pitäjässä. Vuonna 1750 sijaitsi 25 % Tornion ja Kainuun jokilaaksojen maataloista Ala- ja Ylikainuun pitäjissä. Vuonna 1806 vastaava osuus oli 28 %.

Asutus lisääntyi voimakkaammin Tornionlaakson kuin Kainuun rannan pitäjissä aina 1700-luvun puoleen väliin saakka. Viimeksi mainitulla alueella 1600-luku merkitsi pysähtyneisyyttä, toisin kuin Tornionlaaksossa, missä uu-

ledde till en kraftig svensk kolonisationsverksamhet och att denna utgick från Häl-singeland.¹⁰ Den finskspråkiga populationen väster om Kalix älv kan inte ha varit stor. De svenska nybyggarna var betydligt flera. De finskspråkiga assimilerades eller drog sig österut. Ett språkbyte ägde rum först i Luledalen och senare i Kalix älvdal.¹¹ Den svenska bebyggelseexpansionen fortsatte under medeltiden österut så långt som till området mellan Kalixälven och Torneälven. Den finska bebyggelsen öster om Sangisälven var så omfattande att någon större svensk kolonisationen längre österut inte var möjlig.

Ett svenskt och ett finskt bosättningsområde hade alltså utkristalliserats redan under medeltiden. I Tornedalen bodde människor som talade finska och från Kalix älvdal började det svenska bosättningsområdet.

Bebyggelseutveckling

Vid mitten av 1700-talet fanns det i Tornedalen två socknar, Nedertorneå med Karungi kapellförsamling och Övertorneå med Hietaniemi och Pajala kapellförsamlingar. Dessutom fanns här Torneå stad som hade grundats år 1621 på Svensarö (Suensaari) bys marker. Den stora Torneå socken hade år 1606 delats i två hälfter och då tillkom Övertorneå socken (i praktiken dock först år 1618). Hietaniemi kapellförsamling tillkom år 1637, Pajala kapellförsamling år 1725 och Karungi kapellförsamling år 1745. Karungi blev en självständig församling år 1782 under namnet Karl Gustav.

I Kalix älvdal fanns år 1750 Neder- och Överkalix socknar. Den stora Kalix socken hade år 1644 delats i två.¹²

Enligt den första jordeboken från år

År/ Vuosi	Nedertorneå/ Alatornio	Övertorneå/ Ylitornio	Summa	Nederkalix/ Alakainuu	Överkalix Ylikainuu	Summa
1543	(126)	(161)	287	(142)	(42)	184
1607	272	223	495	(191)	(60)	251
1655	332	265	597	163	72	235
1696	393	372	765	185	79	264
1750	423	422	845	195	87	282
1806	693	756	1449	388	171	559

Taulukko 1. Asutuksen kehitys Tornion ja Kainuun pitäjissä vuosina 1543–1806. Maatilojen lukumäärä
 Tabell 1. Bebyggelsens utveckling i Torneå och Kalix socknar 1543–1806. Antalet bondgårdar

Huomaus: Ala- ja Ylitornion pitäjien osuuteen sisältyvät myös kappeliseurakunnat. Karl Gustavin pitäjä sisältyy Alatornion lukemaan vuonna 1806.

Anmärkning: För Neder- och Övertorneå socknars del är även kapellförsamlingarna medräknade. Karl Gustav socken är räknad tillsammans med Nedertorneå år 1806.

Lähteet/källor: Vahtola, Folkens mångfald, s. 177. Teerijoki, Bebyggelsen, s. 12, 14, 18, 21. Pellijeff, Kalix kommun, s. 14. Pellijeff, Överkalix kommun, s. 14. SRA, Västerbottens län, Mantalslängder för Nederkalix och Överkalix 1655, 1696, 1749 och 1806.

disasutus jatkui myös tämän vuosisadan aikana. 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tapahtui raju asutuksen laajentuminen sekä Tornionlaaksossa, että Kainuun jokivarren pitäjissä. Siihen, miten tämä vaikutti kielellisiin olosuhteisiin, palataan myöhemmin.

Tornionlaakson asutus vuonna 1543 oli keskittynyt Tornionjoen molemmin puolin. Väylän itäpuolella sijaitsevista kylistä pohjoisin oli Pello ja vastaavasti länsipuolella Juoksenki. Asutus laajeni 1500-luvun puolivälin jälkeen johtuen alueelle muuttavista savolaisista. (Asutuksen pysähtymistä ja vähenemistä oli tosin tapahtunut vuosina 1570–1585, johtuen osaltaan Ruotsin ja Venäjän välisestä sodasta.) Mainittakoon, että Pajala sai ensimmäiset asukkaansa 1580-luvun alkupuolella. Uudisasuttaminen keskittyi tosin lähinnä pitäjien eteläisimpiin osiin, ennen kaikkea Tornion- ja Kemijoen välissä sijaitsevaan alueeseen.

1543 fanns det 287 hemman i Torneå socken och 184 hemman i Kalix socken (tabell 1). Av det totala antalet hemman i dessa socknar var 39 % belägna i Kalix socknen. År 1750 var 25 % av bondgårdarna i Torne och Kalix älvdalar belägna i Neder- och Överkalix socknar och år 1806 28 %.

Bebyggelsen växte fram till mitten av 1700-talet betydligt kraftigare i socknarna i Tornedalen än i socknarna invid Kalix älv. Inom det senare området innebar 1600-talet en stagnation, medan nybyggarverksamheten fortsatte i Tornedalen även under detta århundrade. Under senare hälften av 1700-talet skedde det en våldsam bebyggelseexpansion såväl i Tornedalen som i socknarna invid Kalix älv. Vad detta hade för betydelse för de språkliga förhållandena återkommer jag till längre fram.

Bebyggelsen i Tornedalen var år 1543 koncentrerad till båda sidorna av Tor-

Suurvalta-aikana Tornionlaakson asutus lisääntyi erityisesti 1680-luvulla sekä 1690-luvun alkupuoliskolla. (Tilojen määrän kasvun pysähtyminen ja vähentyminen tapahtui alueella 1660- ja 1670-luvuilla). Ensijaisesti Ylitornion pitäjässä uudisasutus oli huomattavaa. Täällä tilojen lukumäärä lisääntyi 142:lla vuodesta 1679 vuoteen 1696. Vain pieni osuus kärsitti vanhoilta kantatiloilta lähtöisin olevan uudisasuttamisen. Suurin osa uudisasukkaista tuli alueen ulkopuolelta, Pohjois-Pohjanmaalta, erityisesti Kemin pitäjistä. Uudisasutusta ilmeni sekä Tornionjoen itä- että länsipuolella. Pulavuosina 1696–1697, Suuren Pohjan sodan sekä isonvihan aikana uudisasutus pysähtyi ja tilojen määrä väheni. Aina 1730-luvun alkuun saakka tilojen määrässä ei tapahtunut kasvua.

Tilojen lukumäärän voimakas kasvu 1700-luvun puolivälin jälkeen johtui väkiluvun kasvusta sekä kruunun suotuisesta asenteesta uudisasutukseen. Määräys vuodelta 1741 antoi uudisasukkaille 10 vuoden mittaisen vapautuksen henkilökohtaisista maksuista ja 50 vuoden vapautuksen tilan kohdistuvista veroista. Määräys vuodelta 1747, joka salli tilojen jaon, vaikutti osaltaan tilojen määrän kasvuun. Ilkka Teerijoki on osoittanut, että uusista tiloista, jotka syntyivät aikavälillä 1730–1806, oli 475 uudisrakennuksia ja 236 muodostunut kantatilojen jaon seurauksena. Uudisasutuksia muodostui sekä Ylitornion pohjoisosassa, että Tornionlaakson itäisellä ja läntisellä puolella.¹³

Alakainuussa tilojen lisääntyminen ei päässyt vielä alkuun 1600-luvulla eikä 1700-luvun alkupuolellakaan. Vastaavana ajankohtana syntyi Ylikainuulla ainoastaan 27 uutta tilaa. Syyt asutuksen huomattavaan lisääntymiseen molemmissa pitäjissä 1700-luvun jälkipuoliskolla ovat

ne älv. Den nordligaste byn på östra sidan av ån var Pello och på västra sidan Juksoengi. Bebyggelsen expanderade under senare hälften av 1500-talet främst genom inflyttade savolaxare. (Det hade dock varit en stagnation och tillbakagång åren 1570–1585, vilket bland annat berodde på kriget mellan Sverige och Ryssland.) Det kan nämnas att Pajala fick sina första invånare i början av 1580-talet. Nybyggarverksamheten koncentrerar sig dock främst till socknens nedre del och framför allt till området mellan Torne och Kemi älvar.

Under stormaktstiden ökade bebyggelsen i Tornedalen särskilt under 1680-talet och första hälften av 1690-talet. (Det hade varit en stagnation och minskning av antalet gårdar i området under 1660- och 1670-talen.) Framför allt i Övertornea socken var nybyggarverksamheten omfattande. Här ökade antalet hemman med 142 från år 1679 till år 1696. Det var endast till en liten del fråga om en kolonisation utgående från de gamla stamhemmanen. De flesta nybyggare kom utifrån, från norra Österbotten, särskilt från Kemi socken. Nybyggarverksamhet förekom såväl öster som väster om Torne älv. Nödåren 1696–1697, stora nordiska kriget och stora ofreden medförde att kolonisationen upphörde och att antalet gårdar minskade. Fram till början av 1730-talet ökade antalet gårdar inte.

Den våldsamma ökningen av antalet gårdar under senare hälften av 1700-talet hade sina orsaker främst i befolkningsökningen och kronans välvilliga inställning till nybyggarverksamheten. En förordning från år 1741 gav nybyggarna 10 års frihet från de personliga avgifterna och 50 års frihet från hemmansräntorna. Förordningen från år 1747 som gjorde hemmansklyvningar möjliga verkade na-

samat kuin Tornionlaakson alueella. Alakainuussa uudisasuttaminen tapahtui pääasiallisesti itäisissä ja koillisissa osissa pitäjää. Väestö oli ruotsinkielistä, suurin osin vanhoista kyläkeskuksista tänne muuttaneita.¹⁴

Ylikainuuseen tuli 1600-luvulla suomenkielisiä tornionlaaksolaisia idästä. Ylikainuun pitäjän rippikirjoista vuodelta 1697 ilmenee, että Narkenin, Teurajärven, Kengiksen (Jock), Ängesånin ja Kypasjärven kylissä asui suomenkielistä väestöä. Lansjärven kylässä oli yhdessä neljästä talosta suomalainen isäntä, jolla oli tosin ruotsinkielinen vaimo. Ensimmäinen uudisasukas saapui Narkenin kylään luultavasti jo 1630-luvulla. 1640-luvulla asettui eräs uudisasukas Teurajärvelle ja vuosisadan keskivaiheilla Ängesåniin. Vuonna 1668 tuli eräs uudisasukas Könkäsen koskelle ja perusti kylän Jock. Kypasjärven kylä sai ensimmäiset asukkaansa 1600-luvun lopulla.¹⁵

Ylikainuun uudisasuttajat tulivat 1700-luvun aikana sekä lännestä että idästä. Suurin osa uudisasutuksista perustettiin järvi- en rannoille sekä itäisessä että läntisessä osassa Ylikainuun pitäjää. Järvillä oli suomalaisia ja saamelaisia nimiä. Järvet ovat jo keskiajalla saaneet nimensä suomalaisilta ja saamelaisilta pyytäjiltä. Ei voida siis varmuudella olettaa, että nämä uudisasutukset saivat suomenkielisiä asukkaita 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.¹⁶

Ruotsalaiset ja suomalaiset ennen 1700-lukua

Suuret erämaat erottivat ruotsinkielisen asutuksen suomenkielisestä vielä 1600-luvun alussa. Asutus oli keskittynyt keskiaikaisiin kyliin. Kainuun pitäjässä suurin osa kylistä sijaitsi Kainuunjoen varrel-

turligtvis även på uppkomsten av nya gårdar. Ilkka Teerijoki har visat att av de nya gårdar som tillkom under tidsperioden 1730–1806 hela 475 var nybyggen medan 236 uppkom genom delning av gamla stamhemman. Nybyggen uppstod såväl i norra Övertorneå som på östra och västra sidan av Torne älvdal.¹³

I Nederkalix ökade antalet gårdar inte från början av 1600-talet till mitten av 1700-talet, och i Överkalix tillkom endast 27 gårdar under samma tidsperiod. Orsaken till den kraftiga bebyggelseökningen under senare hälften av 1700-talet i de båda socknarna är de samma som i fråga om Tornedalen. I Nederkalix uppstod det ny bebyggelse framför allt i de östra och de nordöstra delarna av socknen. Det var svenskspråkiga från i huvudsak de gamla centralbyarna som slår sig ner här.¹⁴

I Överkalix skedde under 1600-talet en kolonisation österifrån av finskspråkiga Tornedalsbor. Av en husförhörslängd för Överkalix socken från år 1697 framgår det att byarna Narken, Teurajärvi, Kengis (Jock), Ängesån och Kypasjärvi hade finskspråkiga invånare. I byn Lansjärvi fanns det på en av de fyra gårdarna en finskspråkig husbonde, som dock hade en svenskspråkig hustru. Den första nybyggaren kom till Narken troligen redan på 1630-talet. På 1640-talet slog sig en nybyggare ned i Teurajärvi och vid mitten av århundradet i Ängesån. År 1668 kom en nybyggare till Kengis fors och grundlade byn Jock. Byn Kypasjärvi fick sina första invånare i slutet av 1600-talet.¹⁵

Den kolonisation som under 1700-talet skedde i Överkalix utgick såväl västerifrån som österifrån. De flesta av nybyggena uppstod vid sjöar i de västra och östra delarna av Överkalix socken. Dessa sjöar hade finska eller samiska namn. Dessa sjöar har redan under medeltiden fått

la. Pohjoisimpana sijaitsi Röduppin kylä, noin 15 kilometriä pohjoiseen Kainuunjoen ja Ängesjoen yhtymäkohdasta. Kainuunjoen itäpuolella sijaitsi ainoastaan kaksi kylää, Sangis Sangisjoen suun läntisellä puolella ja Korpikå Sangisjoen sivuhaaran tuntumassa.¹⁷

Tornion pitäjän alueella kylät olivat keskittyneet rannikolle sekä Tornionjoen molemmin puolin. Ainoastaan rannikolla oli kylä, jotka eivät sijainneet joen tuntumassa. Pitäjän läntisin kylä oli Säivis.¹⁸ Rannikolla sijaitsivat suomen- ja ruotsinkieliset asutukset lähellä toisiaan. Sangis ja Säivis nimisten kylien välinen matka ei ollut erityisen pitkä. Sangisen kylän ensimmäiset asukkaat olivat varmuudella suomenkielisiä. Sangis on nimenä alkujaan suomalainen. Suomalaiset nimet ovat myös Alakainuun keskiaikaisilla kylillä Korpikå, Kamlunge ja Morjärv. Vaikeaa on tosin sanoa, josko näissä kolmessa kylässä on ollut pysyvää suomenkielistä asutusta, vai ovatko suomenkieliset tornionlaaksolaiset väliaikaisesti oleskelleet täällä jokien ja järvien äärellä kalastaen. 1600-luvun alussa olivat mitä todennäköisimmin Sangis ja mainitut kolme muuta kylää ruotsinkielisiä. Aina-kin näin oli asianlaita 1700-luvun puolivälissä. Tiloilla oli ruotsalaiset nimet. Sangisen kylässä sijaitsi tosin tila nimeltään Finngården, jonka nimi viittaa siihen, että kylässä on asunut suomalaisia senkin jälkeen kun ruotsalaiset muodostivat kylässä enemmistön.¹⁹ 1600-luvun alussa oli Länsipohjassa siis olemassa hyvin selvä ja eittämätön raja suomen- ja ruotsinkielisten alueiden välillä. Oliko tilanne samankaltainen 1700-luvun jälkipuoliskolla? Seuraavassa tarkastelemme pitäjät yksitellen.

sina namn av säsongboende finska eller samiska fångstmän. Man kan alltså inte ta för givet att dessa nybyggen fick finskspråkiga inbyggare under senare hälften av 1700-talet.¹⁶

Svenskt och finskt före 1700-talet

Stora ödemarker åtskilde den svenskspråkiga och den finskspråkiga bosättningen ännu i början av 1600-talet. Bebyggelsen var koncentrerad till de medeltida byarna. I Kalix socken låg de flesta av byarna invid Kalix älv. Den längst i norr belägna byn var Rödupp, som låg cirka 15 kilometer norrut från Kalixälvens och Ängesåns sammanflöde. Österut från Kalixälven låg endast två byar Sangis, på västra sidan av Sangisälvens mynning, och Korpikå invid Sangisälvens biflöde Korpikån.¹⁷

I Torneå socken var byarna koncentrerade till kusten och till båda sidorna av Torne älv. Endast vid kusten fanns det byar som inte låg invid älven. Längst i väster låg Säivis by.¹⁸ Vid kusten låg de svenskspråkiga och finskspråkiga bosättningsområdena närmast varandra. Avståndet mellan Sangis och Säivis by var inte särdeles långt. Sangis bys första invånare var säkerligen finskspråkiga. Namnet Sangis är ursprungligen finskt. Finska namn har även de medeltida byarna Korpikå, Kamlunge och Morjärv i Nederkalix. Det är dock svårt att säga om det i de här tre byarna hade funnits någon fast finskspråkig bosättning eller om finskspråkiga från Tornedalen endast tillfälligt vistades här för att fiska i älvarna och sjöarna. I början av 1600-talet torde dock Sangis och de tre andra byarna ha varit svenskspråkiga. Åtminstone var detta fallet vid mitten av 1700-talet. Hemmanen

Ruotsalaisia ja suomalaisia Alakainuun Ylikainuussa

Alakainuun kylien asukkaat olivat aivan ilmeisesti ruotsinkielisiä sekä 1700-luvun puolivälissä että sen loppupuolella. Carl von Linné määritteli vuonna 1732 käynnillään Norrbottenissa kielirajan sijainnin Alakainuun kylän Sangisen ja Alatornion kylän Säivisen välistä kulkevaksi. Hän kirjoitti ”*Kun ohitin Sangisen, mentin äidinkieleni; Säivisessä oli aitoja suomalaisia, joita en ymmärtänyt*”.²⁰ Kielirajan huomioi myös Abraham Hülphers, joka teki vuonna 1758 Länsipohjan läpi kulkevaan matkan. Hän kirjoittaa päiväkirjassaan: ”*Säivisessä, ensimmäisessä kylässä Torniossa, saavutimme ensimmäisen suomalaisen kestikievarin. Kansa ei ymmärtänyt kieltämme*”.²¹

Ylikainuun pitäjässä asui sekä suomen- että ruotsinkielisiä. Mitkä kylistä olivat sitten suomenkielisten asuttamia 1700-luvun lopulla? On vaikea antaa tähän kysymyksen vastausta, koska henkilönnimet eivät anna osviittaa. Suomenkielisten etunimet sekä isännimet (patronyymit) ruotsalaistettiin kirkollisissa sekä muissa virallisissa asiakirjoissa. Myöskään kirkollisissa asiakirjoissa, pitäjänkokouksien pöytäkirjoissa tai tarkastuspöytäkirjoissa, ei ole mainintaa kielellisistä olosuhteista. Merkintöjä löytyy ainoastaan niissä tapauksissa, jos suomenkieliset laiminlöivät jumalanpalveluksessa käynnin. (Ylikainuulla ei järjestetty suomenkielistä jumalanpalvelusta, minkä vuoksi suomenkieliset kävivät läheisissä suomenkielissä seurakunnissa.)²²

Aivan selvää kuitenkin on, että Ylikainuun vanhoissa keskiaikaisissa kylissä 1700-luvulla asuva väestö oli ruotsinkielistä. Kyseessä olivat kylät Grelsbyn,

hade svenska namn. I Sangis fanns det dock ett hemman som hette Finngården, vilket tyder på att även finnar har bott i byn efter det att svenskarna blev i majoritet.¹⁹ Det fanns alltså i början av 1600-talet en mycket klar och skarp gräns mellan svenskt- och finskspråkigt område i Västerbotten. Var situationen den samma under senare hälften av 1700-talet? Låt oss se på de enskilda socknarna.

Svenskt och finskt i Neder- och Överkalix

Invånarna i alla byar i Nederkalix var helt uppenbart svenskspråkiga såväl i mitten som i slutet av 1700-talet. Carl von Linné kunde år 1732 konstatera då han besökte Västerbotten att språkgränsen gick mellan Sangis by i Nederkalix och Säavis by i Nedertorneå. Han skrev: ”*När jag miste Sangis, miste jag ock mitt modersmål; i Sävis var pura finnar, dem jag ej förstod*”.²⁰ Språkgränsen uppmärksammades även av Abraham Hülphers som år 1758 företog en resa genom Norrland. Han skriver i sin dagbok: ”*I Saifvits, första byn i Torneå träffade vi första finska gästgifwargården. Folket förstod ej vårt språk*”.²¹

I Överkalix socken bodde det såväl svensk- som finskspråkiga. Vilka byar var då bosatta av finskspråkiga i slutet av 1700-talet? Det är svårt att ge svar på denna fråga eftersom personnamnen inte ger någon vägledning. De finskspråkigas förnamn och fadersnamn (patronymikon) försvenskades i kyrkliga och andra offentliga handlingar. Det finns inte heller i kyrkliga handlingar, sockenstämmo- eller visitationsprotokoll, några som helst upplysningar om de språkliga förhållandena i socknen. Det finns endast anmärkningar om att de finskspråkiga försummade

Heden, Nybyn, Rödupp, Svartbyn ja Vännäs.²³ On myös aivan ilmeistä, että Kypasjärven, Teurajärven ja Narkenin asukkaiden äidinkieli oli suomi 1700-luvun lopussa. Lansjärv oli varmuudella kokonaan ruotsalaistunut, kuten luultavasti myös Ängesånin ja Jockin kylät. Teurajärven ja Narkenin kylät liitettiin vuonna 1856 Korpilombolon seurakuntaan. Seurakuntaan liitettiin kaikki suomenkieliset kylät Ylikainuun alueella. Korpilombolossa oli vielä vuonna 1930 miltei 80 % asukkaista suomenkielisiä.²⁴ Kypasjärven kyläläiset olivat vielä vuonna 1835 suomenkielisiä.²⁵

1700-luvun toisella puoliskolla uudisasutuksen myötä syntyi suuri määrä kyliä Ylikainuulla.²⁶ Liminkajoen, Lahnasuannon, Liminkajärven, Puolamajärven, Vaktjärven ja Lahnajärven kylät liitettiin Korpilomboloon vuonna 1856, ja niissä oli varmaankin suomenkielistä väestöä vuosisadan 1800 vaihteessa. Ruotsinkielistä väestöä oli seuraavissa kylissä: Djupträsk, Nordhammar, Strömsund ja Västervik. Kylät olivat muodostuneet keskiaikaisista kylistä. Kylien ja tilojen nimiin ja sijaintiin keskiaikaisten kylien läheisyydessä perustuen, tuli seuraaviin kyliin Allsåklubben, Alsjärv, Alsån, Mjöträsk ja Pesaträsk ruotsinkielisiä uudisasukkaita. Kuinka asia on Valsjärven ja Ansvarin osalta, on epäselvää. Luultavasti myös näihin kyliin asettui ruotsinkielisiä uudisasuttajia. Ylikainuun pitäjän itäisimmät kylät Rönsjärv ja Posjärv saivat suomenkielisiä uudisasukkaita mitä todennäköisimmin Tornionlaaksosta 1700-luvun toisella puoliskolla. Miekojärven kylään tuli todennäköisesti suomenkielisiä uudisasukkaita 1770-luvulla. Miekojärvi, jonka mukaan kylä oli saanut nimensä, sijaitsi puolittain Ylitornion pitäjän alueella aina vuoteen 1867 saakka. Vielä 1930-luvulla ymmärsi kylän van-

att besöka gudstjänsten. (Det ordnades ingen finsk gudstjänst i Överkalix och de finskspråkiga besökte därför gudstjänsten i närliggande finska församlingar.)²²

Helt klart är emellertid att de gamla medeltida byarna i Överkalix hade svenskspråkiga invånare på 1700-talet. Det var fråga om byarna Grelsbyn, Heden, Nybyn, Rödupp, Svartbyn och Vännäs.²³ Det är också alldeles uppenbart att invånarna i Kypasjärv, Teurajärvi och Narcken fortfarande hade finska som modersmål under senare hälften av 1700-talet. Lansjärv hade säkerligen helt försvenskats och det gäller troligen även byarna Ängesån och Jock. Byarna Teurajärvi och Narcken blev år 1856 en del av Korpilombolo församling. Till denna församling överfördes alla finskspråkiga byar i Överkalix. I Korpilombolo var ännu år 1930 nästan 80 % av befolkningen finskspråkig.²⁴ Byborna i Kypasjärv uppgavs ännu år 1835 vara finskspråkiga.²⁵

Under senare hälften av 1700-talet tillkom tack vare nybyggarverksamheten ett stort antal byar i Överkalix.²⁶ Byarna Liminkajoki, Lahnasuanto, Liminkajärvi, Puolamajärvi, Vaktjärv och Lahnajärvi överfördes till Korpilombolo år 1856 och hade säkerligen finskspråkiga invånare vid sekelskiftet 1800. Svenskspråkiga invånare fanns det i Djupträsk, Nordhammar, Strömsund och Västervik. Dessa byar hade alla utbrutits från de medeltida byarna. På basis av by- och hemmansnamnen och läget intill de medeltida byarna fick byarna Allsåklubben, Alsjärv, Alsån, Mjöträsk och Pesaträsk säkerligen svenskspråkiga nybyggare. Hur det förhåller sig med Valsjärv och Ansvar är oklart. Troligen fick även dessa byar svenskspråkiga nybyggare. Byarna Rönsjärv och Posjärv i den östra delen av Överkalix socken fick högst sannolikt finskspråkiga nybyggare

hempi väestö suomen kieltä. Ylikainuun läntisiin kyliin olivat kotiutuneet ruotsinkieliset uudisasukkaat.²⁷ Eräessä näistä kylistä, Naisjärvellä, asuivat rippikirjojen mukaan vuosina 1792–1814 maanviljelijät nimeltään Erik Persson Raven ja Per Persson Åberg.²⁸

Ylikainuun pitäjässä oli suhteellisen suuri määrä suomenkielisiä kyliä ja uudisasutuksia 1700-luvun lopussa. Kylät olivat tosin pieniä, suuret keskiaikaiset kylät olivat kaikki ruotsinkielisiä. Suomenkielinen väestö asui Ylikainuun pohjois- ja itäosissa.

Suomalaisia ja ruotsalaisia Tornionlaaksossa

Tornionlaakson pitäjissä ja kappeleissa pidettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla ainoastaan suomenkielisiä jumalanpalveluksia. Tämä osoittaa, että ruotsinkielisiä ei ollut montaa. Könkäsen ruukin seurakunnassa Ylitorniolla (Pajala) pidettiin myös ruotsinkielisiä jumalanpalveluksia. Näin oli käytäntö myös Tornion kaupungissa, jossa asui melko suuri ruotsinkielinen vähemmistö 1700-luvulla.²⁹ Eritoten kaupungin porvaristo oli suureksi osaksi ruotsinkielistä.³⁰

Kuinka suuri oli sitten ruotsinkielen osuus Tornionlaaksossa? Hugo Tenerz on tutkinut henkilönnimiä alueen pitäjissä. Tenerz'in metodeissa ja arvioinneissa on jonkin verran huomautettavaa. Hän itse myöntää, että aineistossa voi mahdollisesti olla kertaantuvia merkintöjä. Hän ei ole ottanut mukaan laskelmiin Alatornion alueen kyliä, jotka sijaittivat Tornion kaupungin etelä- ja itäpuolella (Kiviranta, Björkö, Raumo, Pudas, Laivaniemi ja Kaakamo), vaikkakin hän oli tutkinut ne. Tenerz mainitsee vain kategorisesti, että

från Tornedalen under senare hälften av 1700-talet. Byn Mieköjärv fick säkerligen finskspråkiga nybyggare på 1770-talet. Sjön som har gett namn åt byn låg fram till år 1867 till hälften inom Övertorneå socken och ännu på 1930-talet förstod de gamla i byn finska. I byarna i västra Överkalix verkar svenskspråkiga nybyggare ha slagit sig ner.²⁷ I en av dessa byar, Naisjärv, bodde enligt husförhörslängden 1792–1814 bönder med namnet Erik Persson Raven och Per Persson Åberg.²⁸

I Överkalix socken fanns det alltså ett relativt stor antal finskspråkiga byar och nybyggen i slutet av 1700-talet. Byarna var dock små, de stora medeltida byarna var alla svenskspråkiga. De finskspråkiga bodde i norra och östra Överkalix.

Finskt och svenskt i Tornedalen

I socknarna och kapellen i Tornedalen hölls enbart finsk gudstjänst under senare hälften av 1700-talet. Detta visar att de svenskspråkiga inte kan ha varit många. I Kengis bruksförsamling i Övertorneå (Pajala) hölls gudstjänst också på svenska. Detta var även fallet i Torneå stad.²⁹ Staden Torneå hade en rätt stor svenskspråkig minoritet under 1700-talet. Framför allt stadens borgare var i stor utsträckning svenskspråkiga.³⁰

Hur stort var då det svenskspråkiga inslaget i Tornedalens socknar? Hugo Tenerz har undersökt personnamnen i socknarna. Det finns en del att anmärka mot Tenerz' metod och beräkningar. Han medger själv att det kan finnas dubbelbokföringar. Dessutom har han inte i beräkningarna medtagit de byar i Nederorneå som låg söder och öster om Torneå stad (Kiviranta, Björkö, Raumo, Pudas, Laivaniemi och Kaakamo), trots att han

nimien suhteen pätee pääsääntöisesti sama kuin seurakunnan muillakin alueilla. Vuosilta 1794–1820 hän on huomionut Ylitornion alueelta ainoastaan kahdeksan metsäkyllää. Tenerz on tehnyt arvionsa henkikirjojen perusteella, kirkollista materiaalia hän ei siis ole hyödyntänyt.³¹ Erään ongelman Tenerz on itse huomionut, tekemättä siitä sen suurempaa numeroa, että itse asiassa tilojen nimet tallennettiin henkikirjoissa maanviljelijän etunimen tai heidän etunimen ja isännimeen jälkeen.³² Tosin tilannimestä tuli usein sukunimi, kun sukunimi otettiin käyttöön. Monet tilat olivat saaneet nimensä jo 1600-luvulla, tai jopa aikaisemmin, vaikka nimet kirjattiin julkisiin asiakirjoihin vasta 1700-luvun jälkimäisellä puoliskolla.³³ Johtopäätöksenä voidaan todeta, että on mahdotonta varmuudella tietää, olivatko 1700-luvun henkikirjoitusten mukaisten, suomalaisnimisten tilojen talonpojat todella suomenkielisiä. Tästä syystä tarkastelemme ainoastaan ruotsalaisperäisiä sukunimiä Tornionlaaksossa perustuen Tenerz’in arvioihin (taulukko 2).

Useimmat ruotsalaisen sukunimen omaavat henkilöt löytyivät Alatornion alueelta. Prosentuaalisesti osuus oli suhteellisen suuri vuosina 1794–1820. Jos tutkitaan ruotsalaisen sukunimen omaavia henkilöitä Tornionlaaksossa, ilmenee, että heistä 65 oli virkamiehiä vuosina 1700–1775. Vuosina 1794–1820 oli virkamiesten ja heidän perheittensä osuus Tornionlaaksossa 142. Samana ajanjaksona kuului Ylitorniolla asuvista 93 henkilöä virkamiesperheisiin. Jos edellä mainittu ryhmä lasketaan pois luvusta, oli vain 7,8 % asukkaista Alatorniolla ruotsinkielinen sukunimi. Tenerz kirjoittaa, että ”*ruotsinkielisten nimien lisääntyminen on suurimmaksi osaksi riippuvainen virkamieskunnan kasvusta*”. Osa henkilöistä,

undersökt dem. Tenerz uppger endast kategoriskt att namnförhållandena i huvudsak var de samma som i den övriga delen av församlingen. För åren 1794–1820 har han beträffande Övertorneå endast medtagit 8 skogsbyar. Tenerz har gjort sina uträkningar på basis av mantalslängderna, kyrkligt material har han alltså inte utnyttjat.³¹ Ett problem som Tenerz nog har observerat, men som han inte gör något större nummer av, är att det egentligen var gårdsnamnet som antecknas i mantalslängderna efter böndernas förnamn eller efter deras förnamn och patronymikon.³² Visst blev gårdsnamnet många gånger också släktnamn, när släktnamnen började tas i bruk. Ett stort antal gårdar hade emellertid fått sina namn redan på 1600-talet eller ännu tidigare, även om namnen antecknades i officiella handlingar först under senare hälften av 1700-talet.³³ Konklusionen blir att det är omöjligt att med säkerhet veta om de bönder som i slutet av 1700-talet hade finska släkt(gårds)namn i mantalslängderna verkligen var finskspråkiga. Av den orsaken skall vi här endast se på förekomsten av svenskspråkiga släktnamn i Tornedalen enligt Tenerz’ beräkningar (tabell 2).

De flesta personer med svenska släktnamn fanns i Nedertorneå. Procenten var relativt stor åren 1794–1820. Om man skärskådar personerna med svenska släktnamn i Tornedalen framgår det dock att hela 65 personer var tjänstemän åren 1700–1775. Åren 1794–1820 var tjänstemännens och deras familjemedlemmars antal 142 i Tornedalen. Under denna period var 93 av personerna tillhörande tjänstemannafamiljer bosatta i Nedertorneå. Räknar man bort dessa hade endast 7,8 % av invånarna i Nedertorneå svenska släktnamn. Tenerz skriver att ”*de svenska namnens framryckning till huvudsaklig*

joilla oli ruotsinkielinen sukunimi, polveutuivat aikaisemmin virkamiehinä toimineista. Tenerz tuo esiin, että Tornion kaupungin alueen porvaristo sekä virkamiehet omistivat tiloja Vuonon, Mattilan, Haaparannan ja Vojakkalan kylissä.

Mainittakoon, että Tenerz on taulukoissaan eritellyt eri sarakeeseen sotilasnimet. Ne olivat ruotsalaisia. Tenerz toteaa, että ”ne olivat muodoltaan ruotsinkielisiä, mutta että sukunimet annettiin suomenkielisille henkilöille”. Näin oli epäilemättä asian laita. Sotilaat värvättiin suomalaisen rahvaan parista. Tenerzin mukaan johtopäätös on, että ruotsinkieliset sukunimet ovat hyvin harvinaisia rahvaan keskuudessa.³⁴ On vaikea tietää, miten monta isännimen omaavasta monilukuisesta joukosta oli todella ruotsinkielisiä.

Ylitornton pitäjä sekä Pajalan ja Hietaniemen kappeliseurakunnat olivat epäilemättä kutakuinkin kokonaisuudessaan suomenkielisiä 1700-luvun keski- ja loppupuolella. Ruotsinkieliset asukkaat olivat pääasiassa virkamiehiä ja papistoon kuuluvia. Johan Portin mainitsee kuvauksessaan Ylitornton pitäjästä vuosisa-

del är beroende av den ökade tjänstemannakåren”. En del personer med svenska släktnamn var också ättlingar till före detta tjänstemän. Tenerz uppger att borgare och tjänstemän i Torneå stad innehade hemman i Vuono, Mattila, Haaparanda och Vojakkala byar.

Det kan nämnas att Tenerz i sina tabeller har en skild kolumn för soldatnamn. Soldatnamnen var svenska. Tenerz säger att de ”till formen är svenska men tilldelades finsktalande personer”. Så var utan tvivel fallet. Det var finskspråkig allmoge som uttogs till soldater. Enligt Tenerz blir slutsatsen den att svenska släktnamn bland allmogen är mycket fåtaliga.³⁴ Hur många av de talrika personer som hade patronymikon i själva verket var svenskspråkiga är omöjligt att veta.

Övertorneå socken med dess kapell Pajala och Hietaniemi var utan tvivel så gott som helt finskspråkiga såväl vid mitten som slutet av 1700-talet. De svenskspråkiga som bodde här var i huvudsak tjänstemän och präster. Johan Portin nämner i sin beskrivning över Övertorneå socken från omkring sekelskiftet 1800 att ”*Finnar,*

Period/ Aikakausi	Nedertorneå/ Alatornio		Karl Gustav		Övertorneå/ Ylitornio	
	totalt	procent	totalt	procent	totalt	procent
1700–1775	80	6,5	23	3,2	52	2,1
1794–1820	233	12,3	139	7,8	188	7,1

Taulukko 2. Ruotsalaisia sukunimiä Tornionlaaksossa 1700-luvulla.

Tabell 2. Svenska släktnamn i Tornedalen under 1700-talet

Huomautus: Hietaniemen ja Pajalan kappelit laskettiin Ylitornioon. Ruukin väestö Pajalassa ei sisälly laskettuihin, niin kuin ei myöskään pappilan väki. Ensimmäisellä aikakaudella on ainoastaan perheen päähenkilö mukaan luettuna. Viimeisellä aikakaudella sisältyvät kaikki henkilöt lukemiin.

Anmärkning: Kapellen Hietaniemi och Pajala räknade till Övertorneå. Bruksfolket i Pajala är inte medräknade, liksom inte heller prästgårdens folk. För den förstnämnda perioden är medräknade endast familjernas huvudmän, men för den sistnämnda perioden samtliga personer.

Lähde/källa: Tenerz, Namnen i Tornedalen, s. 41–43.

dan vaihteessa 1800, että ”Suomalaiset ja muutama harva ruotsalainen muodostavat tämän kylän rahvaan. [...] Täällä asuvat ruotsalaiset talonpojat eivät polveudu mistään erityisen vanhasta heimosta, vaan ovat tänne läheisistä pitäjistä muuttaneita, tai ovat jonkun muun säätyhenkilön jälkeläisiä pitäjän alueella.”³⁵ Suurin osa ruotsinkielisestä väestöstä asui ruukkialueella Könkäsessä Pajalassa ja Svansteinissä Turtolan kylässä Ylitornion pitäjässä. Ruukkien palveluksessa olevia ruotsinkielisiä henkilöitä ei ollut kovin montaa, ja hekin kuuluivat tehtaan johtoon, virkamiehiin, masuunimestareihin tai vasaraseppiin. Suurin osa työmiehistä oli oletettavasti suomenkielisiä.³⁶

Karungin kappeli (Karl Gustavin pitäjä) Alatorniolla oli myös melkein kokonaisuudessaan suomenkielinen. Kuinka oli sitten Alatornion pääseurankunnan laita, missä oli suurin ruotsinkielisten sukunimien omaava asukasmäärä? Oliko jossain kylässä ruotsalaisten asukkaiden osuus huomattava?

Alatornion vuoden 1800 henkikirjoista löytyy 60 tilallista, joilla on ruotsalainen sukunimi. Tilojen kokonaismäärä oli 487, joten 12,3 % niistä oli ruotsalaisen sukunimen omaavia. Prosentuaalisesti tämä vastaa Tenerzin arviota ajalta 1794–1820. Voidaan mainita, että henkilöt, joilla oli ainoastaan etunimi ja patronyymi, olivat harvinaisia tässä henkikirjassa. Edellä mainituista 60 tiluksen omistajasta oli 25 säätyhenkilöitä.³⁷

Alueella oli siis 35 ruotsinkielisen sukunimen omaavaa tilallista, jotka kuuluivat rahvaaseen. Heistä oli ainakin 11 sotilasnimiä. He olivat sotaveteraaneja, joista oli tullut tilallisia, tai heidän perillisään, jotka olivat säilyttäneet isänsä sotilasnimen tilan nimenä.³⁸ Suuri osa sotilasnimen omaavista tilallisista on oletettavasti

*utom några få Svenskar, utgöra nu denna Sockns Allmoge. [...] Svenska Bönder som här vistas, hafva icke härkommit af någon särskilt uråldrig stam, utan äro blott inflyttingar från närgränsade Socknar; eller afföda af en eller annan Stånds person inom Socknen.”*³⁵ Den största populationen svenskspråkiga fanns vid bruksorterna Kengis i Pajala och Svanstein i Turtola by i Övertorneå socken. Den svensktalande vid bruken var inte många och de återfanns främst bland bruksledningen, tjänstemännen, masugnsmästarna och hammarsmederna. Större delen av arbetarna torde ha varit finskspråkiga.³⁶

Karungi kappell (Karl Gustavs socken) i Nedertorneå var också så gott som helt bosatt av finskspråkiga. Hur var det då i Nedertorneå moderförsamling, där den största populationen personer med svenska släktnamn fanns? Fanns det någon by som hade ett stort antal svenska invånare?

I mantalslängden för Nedertorneå år 1800 hittar man 60 gårdsinnehavare med svenska släktnamn. Det totala antalet gårdar var 487 så 12,3 % av gårdarna innehades av personer med svenska släktnamn. Procenten motsvarar Tenerz’ beräkningar för tidsperioden 1794–1820. Det kan nämnas att personer med enbart sonnamn är få i denna mantalslängd. Av de 60 gårdsinnehavarna var 25 ståndspersoner.³⁷

Det fanns alltså 35 gårdsinnehavare med svenska namn som hörde till allmogen. Av dessa hade åtminstone 11 soldatnamn. Det var veteraner som blivit hemmansägare eller deras söner som övertagit faderns soldatnamn som namn på gården.³⁸ En stor del av gårdsinnehavarna med soldatnamn torde i själva verket ha varit finskspråkiga. Men som sagt är det svårt att dra några långtgående slutsatser

ollut suomenkielisiä. Mutta kuten sanottu, on vaikea vetää sen yksityiskohtaisempia johtopäätöksiä sukunimiin perustuen, koska nimet itse asiassa olivat suurin osin vanhoja tilojen nimiä. Voidaan kuitenkin päätellä, että vuonna 1800 harva Alatornion pitäjän talonpoika oli ruotsinkielinen.

Kaikissa suurissa Alatornion alueen kylissä asui henkilöitä, joilla oli ruotsinkielinen sukunimi. Alatornion alueella sijaitti kuitenkin yksi kylä, jossa eli paljon ruotsinkielisiä, nimittäin Haaparanta. Tornion ja Haaparannan läheisen sijainnin vaikutuksesta monet säätyhenkilöt omistivat tiloja Haaparannan kylässä. Sitä paitsi kylässä asui lukkari Christoffer Björnström ja kestikievarinisäntä Abraham Asplund. Kaikkiaan kuusi kylän kahdeksasta talosta oli ruotsinkielisten omistuksessa. Haaparanta oli ehdottomasti kaksikielinen kylä 1700-luvun lopussa.³⁹

Kieliraja

Länsipohjassa kieliraja oli väestötieteellisestä näkökulmasta katsoen jyrkkä vielä 1700-luvun toisella puoliskolla. Kielirajan tuntumassa ei ollut kaksikielisten kylien vyöhykettä. Ainoana poikkeuksena voidaan mainita Haaparannan kylä, jossa asui suuri määrä ruotsinkielisiä 1700-luvun lopussa. Täällä vaikutti Tornion kaupungin läheisyys. Ruukinalueilla Ylitorniolla asui myös verrattain monta ruotsinkielistä. Kieliraja kulki 1700-luvun lopulla Alakainuun pitäjän rajaa pitkin, jatkaen sitten Ylikainuun itäisen ja pohjoisen osan kautta. Kylät Kypäsjärvi, Miekjärvi, Posjärvi ja Ronsjärvi itäisessä Ylikainuussa jäivät kielirajan suomenkieliselle puolelle. Pohjoisempana kulki kieliraja Ylikainuun ja Korpilombolon vuoden 1856 rajan välissä (mahdollises-

utgående från släktnamnen eftersom de i flesta fall i själva verket är gamla gårdsnamn. Den konklusionen kan i alla fall göras att det år 1800 fanns få svenskspråkiga bönder i Nedertorneå socken.

I alla större byar i Nedertorneå hittar man personer med svenskspråkiga släktnamn. Det fanns emellertid en by i Nedertorneå med ett påfallande svenskspråkigt inslag, nämligen Haparanda. Närheten till staden Torneå gjorde att ett flertal ståndspersoner ägde gårdar i Haparanda by. Dessutom bodde i byn klockaren Christoffer Björnström och gästgivaren Abraham Asplund. Hela sex av byns åtta gårdar tycks ha innehafts av svenskspråkiga. Haparanda var definitivt en tvåspråkig by i slutet av 1700-talet.³⁹

Språkgränsen

I Västerbotten var språkgränsen i demografiskt hänseende skarp ännu under senare hälften av 1700-talet. Det fanns inte ett bälte av tvåspråkiga byar invid språkgränsen. Det enda undantaget utgörs av Haparanda by där det bodde ett stort antal svenskspråkiga i slutet av 1700-talet. Här inverkade närheten till Torneå stad. Vid bruksorterna i Övertorneå bodde det också rätt många svenskspråkiga. Språkgränsen gick i slutet av 1700-talet längs Nederkalix sockengräns för att därefter fortsätta genom den östra och norra delen av Överkalix socken. Byarna Kypäsjärvi, Miekjärvi, Posjärvi och Ronsjärvi i östra Överkalix blev på den finskspråkiga sidan av språkgränsen. I norr gick språkgränsen där gränsen mellan Överkalix och Korpilombolo utstakades år 1856 (eventuellt något längre söderut). Byarna Ängesån och Jock kan ha haft finskspråkiga invånare ännu i slutet av 1700-ta-

ti jokin verran etelämpää). Ängesånin ja Jockin kylissä on saattanut asua vielä 1700-luvun lopulla suomenkielistä väestöä. Jällivaaran pitäjään on mahdotonta vetää kielirajaa suomen- ja ruotsinkielisten välille 1700-luvulla. Pitäjä oli vielä silloin pääasiallisesti saamelaisten asuttama. Jonkin verran suomalaisia uudisasukkaita oli asettunut pitäjän itäisiin osiin. Ruotsalainen muuttoliike näille seuduille alkoi vasta vuonna 1738, jolloin Jällivaaran malmikentällä alkoi louhinta.⁴⁰

Syy siihen, että Länsipohjassa on olemassa selvä raja suomen- ja ruotsinkielisten välillä, on luonnonmaantieteellinen. Valtavat erämaa-alueet erottivat vielä 1700-luvun alussa ruotsin- ja suomenkieliset asutukset toisistaan. Tornionjokilaakson ja Kainuunjokilaakson välissä sijaitsevan erämaa-alueen kolonisaatio 1700-luvulla toi suomalaiset ja ruotsalaiset uudisasutukset lähemmäksi toisiaan. Mutta edelleen oli suomen- ja ruotsinkielisten kylien välinen etäisyys huomattava.

Vuonna 1809 solmitun Haminan rauhahan seurauksena uusi valtakunnan raja vedettiin pitkin Tornionjokea. Raja aiheutti merkittäviä seurauksia Tornionlaakson asukkaille. Väylän molemmin puolin sijaitsevat pitäjät ja kylät jaettiin kahtia. Suomen puolelle jääneet pitäjät liitettiin Pohjanmaan maakuntaan, joka oli osa Oulun lääniä. (Lapin lääni perustettiin vasta vuonna 1938.) Ruotsin puolella Västerbottenin pohjoiset osat liitettiin vuonna 1810 Norrbottenin lääniin ja alueesta muodostui myöhemmin Norrbottenin maakunta. Kielellisesti vuoden 1809 uusi raja merkitsi sitä, että rajan itäpuolella asuvat suomenkieliset kuuluivat suureen kielelliseen enemmistöön Suomessa. Rajan länsipuolelle jäänyt suomenkielinen väestö liittyi osaksi erittäin pientä suomenkielistä vähemmistöä.

let. I Gällivare socken är det på 1700-talet omöjligt att dra någon språkgräns mellan svenskt och finskt. Denna socken var ännu i huvudsak bebodd av samer. En del finska nybyggare fanns i de östra delarna av socknen. Den svenska inflyttningen till dessa trakter började först år 1738 då Gällivare malmfält började brytas.⁴⁰

Orsaken till att det fanns en tydlig gräns mellan svenskt och finskt i Västerbotten var naturgeografiska. Våldiga ödemarker skilde ännu i början av 1700-talet de svensk- och finskspråkiga bosättningsområdena från varandra. Den kolonisationen av ödemarkerna mellan Torne älvdal och Kalix älvdal som skedde på 1700-talet gjorde att det svenska och finska bosättningsområdet kom närmare varandra. Fortfarande var dock avståndet långt mellan de svensk- och finskspråkiga byarna.

Efter freden i Fredrikshamn 1809 drogs den nya riksgränsen längs Torne älv. Det hade stora konsekvenser för invånarna i Tornedalen. De socknar och byar som hade legat på bägge sidor om älven klövs mitt itu. Den delen av socknarna som blev på den finska sidan kom att bli en del landskapet Österbotten och kom att tillhöra Uleåborgs län. (Lapplands län grundades först 1938.) På den svenska sidan inrättades i de norra delarna av Västerbotten Norrbottens län 1810 och detta blev senare ett eget landskap, Norrbotten. I språkligt hänseende betydde den nya gränsen 1809 att de finskspråkiga på östra sidan blev en del av den stora språkliga majoriteten i Finland. De finskspråkiga som blev på den västra sidan av gränsen blev å sin sida en del av en mycket liten minoritet.

Kirjoittaja pyrkii selvittämään suomen ja ruotsin kielten välisen kielirajan sijaintia ennen valtakunnan rajan vetoa vuonna 1809. Samassa yhteydessä hän esittää lyhyesti historiallista taustaa Pohjoispohjan (alkuperäisesti Länsipohja) asuttamiselle.

Tehtäviä

1. Mitkä ryhmittymät asuttivat Pohjoispohjan (Norrbottenin) rannikkoalueen (osa silloista Länsipohjaa) ennen vuotta 1300? Ketkä ovat oletettavasti asuneet alueella jo aikaisemmin?
2. Minkä selityksen kirjoittaja antaa sille, etteivät ruotsalaiset voineet suuremmissa määrin asettua Tornionlaaksoon?
3. Eräs Tornionlaakson kylä on oletettavasti ollut 1700-luvulla kaksikielinen. Mikä?

Författaren söker utreda var språkgränsen mellan svenska och finska språket gick innan riksgränsen drogs 1809. Samtidigt presenterar han en kortfattad koloniseringshistoria för Norrbotten (ursprungligen Västerbotten).

Uppgifter

1. Vilka grupper koloniserade Norrbottens kustland (då en del av Västerbotten) före år 1300? Och vilka anses ha funnits i området dessförinnan?
2. Vilken förklaring ger författaren till att svenskarna inte i någon större omfattning kunde etablera sig i Tornedalen?
3. En by i Tornedalen kan anses ha varit tvåspråkig i slutet av 1700-talet. Vilken?

Härnösands Landsarkiv

Domkapitlet i Härnösand, F IIIbe:6, Visitationsprotokoll 29.7.1835 § 3.

Överkalix församlings arkiv, Husförhörslängder 1792–1814.

Överkalix kyrkoarkiv, Visitationsprotokoll N:1, 11.2.1728 och 23.9.1792, Sockenstämmaprotokoll 14.10.1780, 7.5.1782, 6.10.1799 och 14.6.1802.

Övertorneå kyrkoarkiv, visitationsprotokoll L I a:1, 2.2.1764 § 21.

SRA, Svenska Riksarkivet

Västerbottens län, Mantalslängd för Norderorneå socken 1800.

Västerbottens län, Mantalslängd för Överkalix 1800.

Elenius, Lars, *Både finsk och svensk. Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*. Umeå 2001.

Hansegård, Nils-Erik, *Den Norrbottensfinska språkfrågan. En återblick på halv-språkighetsdebatten*. Uppsala 1990.

Hederyd, Olof, *Överkalix. Från stenhacka till järntacka*. Kalix 1982.

Hederyd, Olof, *Överkalix. Från fiskestrider till avfolkningstider*. Överkalix 1986.

Hülphers, Abr. Abrah:son, *Dagbok öfver en resa genom Norrland 1758*, Med efterskrift och register utgiven av Nils-Erik Bringéus och Harald Hvarfner. Stockholm 1978.

Hülphers, Abr. Abrah:son, *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland: Femte Samlingen om Westerbotten*, 1 bandet. Västerås 1789.

Mäntylä, Ilkka, ”Torneå – staden”. Hederyd, O. & Alamäki, Y. (red.), *Tornedalens historia II, Från 1600-talet till 1809*. Tornedalskommunernas historiebokskommitté 1993.

Pellijeff, Gunnar, *Ortnamnen i Norrbottens län, del 7, Kalix kommun: Bebyggelsenamn*. Umeå 1980.

Pellijeff, Gunnar, *Ortnamnen i Norrbottens län, del 13, Överkalix kommun: Bebyggelsenamn*. Umeå 1982.

Pellijeff, Gunnar, *Ortnamnen i Norrbottens län, del 5: Haparanda kommun, Bebyggelsenamn*. Umeå 1992.

Pellijeff, Gunnar, *Ortnamnen i Norrbottens län, del 14, Övertorneå kommun: Bebyggelsenamn*. Umeå 1996.

Portin, Johan, ”Samlingar till Beskrifning öfver Öfver Torneå Sockn uti Västerbottens Höfdingedöme”, *Tornedalia* 5, 1968.

Slunga, Nils, ”Kyrka och skola – prästerskap och kyrkligt liv”. Hederyd, O. & Alamäki, Y. (red.), *Tornedalens historia II, Från 1600-talet till 1809*. Tornedalskommunernas historiebokskommitté 1993.

Sundström, Hans, *Bönder bryter bygd. Studier i Övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria*, Bothnica 4. Lund 1984.

Tarkiainen, Kari, *Finnarnas historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944*. Helsingfors 1993.

Teerijoki, Ilkka, ”Lokalstyrelse och överhet”. Hederyd, O. & Alamäki, Y. (red.), *Tornedalens historia II, Från 1600-talet till 1809*. Tornedalskommunernas historiebokskommitté 1993A.

Teerijoki, Ilkka, ”Bebyggelsen 1600–1809”. Hederyd, O. & Alamäki, Y. (red.), *Tornedalens historia II, Från 1600-talet till 1809*. Tornedalskommunernas historiebokskommitté 1993B.

Tenerz, Hugo, *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900*. Stockholm 1960A.

Tenerz, Hugo, ”Namnen i Tornedalen under 1500-, 1600- och 1700-talen.” *Norrbottens årsbok* 1960B, 33–81.

Tenerz, Hugo, *Ur Norrbottens finnbygds och dess befolknings tidigare historia samt den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talen*. Uppsala 1962.

Vahtola, Jouko, *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistöieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Rovaniemi 1980.

Vahtola, Jouko, ”Asutuksen muotoutuminen Tornionlaaksossa 1500-luvulta 1800-luvun alkuun”, *Tornionlaakson vuosikirja* 1986, 89–115.

Vahtola, Jouko, ”Folkens mångfald”. Hederyd, O., Alamäki, Y. & Kenttä, M. (red.), *Tornedalens historia I, Från istid till 1600-talet*. Tornedalskommunernas historiebokskommitté 1991A.

Vahtola, Jouko, ”Älvdalens byar och samhälle”. Hederyd, O., Alamäki, Y. & Kenttä, M. (red.), *Tornedalens historia I, Från istid till 1600-talet*. Tornedalskommunernas historiebokskommitté 1991B.

Wallenström, Thomas, *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*, del 1. Lund 1995.

- 1 Hansegård 1990, 19–28; Tarkiainen, 1993, 287–292, 305–311; Elenius 2001, kapitel II, passim.
- 2 Tenerz 1962, 19–20, 51; Tarkiainen 1993, 312.
- 3 Tarkiainen 1993, 274, 276; Elenius 2001, 18.
- 4 Vahtola 1991A, 183; Tarkiainen 1993, 274–275.
- 5 Tenerz 1962, 199–201.
- 6 Wallenström 1995, 104–105, 145, 149; Vahtola 1980, 514; Sundström 1984, 99, 148.
- 7 Vahtola 1991A, 187.
- 8 Wallenström 1995, 144–146; Vahtola 1991A, 195–198, 202–203; Vahtola 1980, 514–518. Problematiikka koskien kveenejä/kainuulaisia ja pirkkalaisia ei ole ajankohtainen tässä yhteydessä. Tutkijoitten mielestä kveenit olivat suomenkielisiä. Katso esim. Wallenström 1995, 213–229. Problematiken rörande kvänerna och birkarlarna är inte aktuell i detta sammanhang. Forskarna anser att kvänerna var finskspråkiga. Se t.ex. Wallenström 1995, 213–229.
- 9 Wallenström 1995, 104, 149, 171–173, 311–312, 317–320.
- 10 Vahtola 1991A, 181.
- 11 Wallenström 1995, 105.
- 12 Teerijoki 1993A, 104; Slunga 1993, 281–283; Pellijeff 1980, 11–12; Pellijeff 1982, 13.
- 13 Vahtola 1991A, 177–179; Vahtola 1991B, 222–228, 235–236, 238, 243–247; Vahtola 1986, 89–115; Pellijeff 1996, 26–29, 36–37; Teerijoki 1993B, 11–28.
- 14 Pellijeff 1980, 11–12.
- 15 Hederyd 1982, 144, 156; Hederyd 1986, 271–272.
- 16 Pellijeff 1982, 13–14, 16–17; Hederyd 1982, 217; Hederyd 1986, 271–273.
- 17 Pellijeff 1980, 11, 13; Pellijeff 1982, 11–12.
- 18 Vahtola 1991A, 177–179.
- 19 Pellijeff 1980, 40–42, 56–57, 69–71; Hederyd 1986, 271.
- 20 Tenerz 1960, 9.
- 21 Hülphers 1978, 107.
- 22 Härnösandin maakunta-arkisto, Ylikainuun kirkkoarkisto, Tarkastuspöytäkirja N:1, 11.2.1728 och 23.9.1792, Pitäjänkokouksen pöytäkirja 14.10.1780, 7.5.1782, 6.10.1799 ja 14.6.1802. Härnösands landsarkiv, Överkalix kyrkoarkiv, Visitationsprotokoll N:1, 11.2.1728 och 23.9.1792, Sockenstämmoprotokoll 14.10.1780, 7.5.1782, 6.10.1799 och 14.6.1802.
- 23 Pellijeff 1982, 11; Hederyd 1982, 87, 144; Hederyd 1986, 268.
- 24 Pellijeff 1982, 14; Tenerz 1962, 21.
- 25 Härnösandin maakunta-arkisto, Tuomiokapituli Härnösand, F IIIbe:6, Tarkastuspöytäkirja 29.7.1835 § 3. Härnösands landsarkiv, Domkapitlet i Härnösand, F IIIbe:6, Visitationsprotokoll 29.7.1835 § 3.
- 26 SRA, Västerbottenin lääni, Ylikainuun kirkkoarkisto 1800, 457–465; Härnösandin maakunta-arkisto, Kirkoreiden luettelot 1792–1814. Katso myös Hederyd 1982, 316–317. SRA, Västerbottens län, Mantalslängd för Överkalix 1800, 457–465; Härnösands landsarkiv, Överkalix församlings arkiv, Husförhörslängder 1792–1814. Se även Hederyd 1982, 316–317.
- 27 Pellijeff 1982, 13–14, 17 sekä luku koskien kylän ja tilojen nimiä. Samt kapitlen bynamn och gårdsnamn.
- 28 Härnösandin maakunta-arkisto, Överkalix församlings arkiv, Kirkoreiden luettelot 1792–1814. Härnösands landsarkiv, Överkalix församlings arkiv, Husförhörslängder 1792–1814.
- 29 Slunga 1993, 284; Härnösandin maakunta-arkisto, Ylikainuun kirkkoarkisto, Tarkastuspöytäkirja L I a:1, 2.2.1764 § 21; Härnösands landsarkiv, Övertorneå kyrkoarkiv, visitationsprotokoll L I a:1, 2.2.1764 § 21; Tenerz 1960A, 56–57, 60–61; Hülphers 1789, 216, 243, 245.
- 30 Mäntylä 1993, 252.
- 31 Tenerz 1960B, 36, 40–41, 43.
- 32 Vertaa esim. henkikirjoituskirjaa Ylikainuulla 1800 Pellijeff 1992, 39–85; Jämför t.ex. mantalslängden för Nedertorneå 1800 med Pellijeff 1992, 39–85; Tenerz 1960B, 66–67.
- 33 Vahtola 1991A, 226–246; Tenerz 1960B, 45–47, 60, 66–67.
- 34 Tenerz 1960B, 42–43, 45, 67, 69.
- 35 Portin 1968, 137.
- 36 Tenerz 1962, 337–344.
- 37 Säätyhenkilöitä kirkkoherra, kaksi upseeria asutuksineen, neljä muuta upseeria, kaksi aatelista, kuusi porvaria, yhdeksän virkamiestä ja yksi sahanomistajan tytär. Ståndspersoner: kyrkoherden, två officerare med boställen, fyra andra officerare, två adelspersoner, sex borgare, nio tjänstemän och en sägägars dotter.

- 38 Sotilasnimiä: Lars Förstman Ylävojjakkalan kylässä; Matts Halmkrona ja Johan Jernbäck (tiedon mukaan hän on sotilas) Arpelan kylässä; Nils Johansson Hjelte, Johan Nilsson Stark ja Hendric Jacobsson Drufhagel Kaakaman kylässä; Hendric Lustig Alaraumon kylässä; Hendric Snäll ja Olof Mjuk Yliraumon kylässä; Johan Johansson Studsare ja Lars Hjelte (tiedon mukaan hän on sotilas) Liakan kylässä. Soldatnamn: Lars Förstman i Övervojjakkala by; Matts Halmkrona och Johan Jernbäck (står att han är soldat) i Arpela by; Nils Johansson Hjelte, Johan Nilsson Stark och Hendric Jacobsson Drufhagel i Kakama by; Hendric Lustig i Nederraumo by; Hendric Snäll och Olof Mjuk i Överraumo by; Johan Johansson Studsare och Lars Hjelte (står att han är soldat) i Liakka by.
- 39 SRA, Västerbottenin lääni, Henkikirja Alatornion pitäjässä 1800, 474–489. SRA, Västerbottens län, Mantalslängd för Nedertorneå socken 1800, 474–489.
- 40 Tenerz 1962, 257–260, 269.